

DEN KYRKLIGA JORDEN OCH KRONANS JORDEBÖCKER

Av docent CARL-E. NORMANN

HUVUDELEN av den kyrkliga jorden i vårt land utgöres av de gamla prästboställena, numera i regel kallade löneboställen till skillnad från de till prästerna såsom bostad upplåtna, från boställena avskilda prästgårdarna. Man beräknar, att ungefär 20 % av dessa boställen härrör från kronan, medan övriga 80 % blivit antingen redan under medeltiden av menigheten tillskjutna eller senare av församlingarna inköpta eller under tidernas lopp av enskilda personer donerade till kyrkorna eller församlingarna.

I kronans jordböcker är emellertid 93 % av prästboställena uppförda under kronotitel, som »*Kronoegendom under allmän disposition.*» Endast 7 % återfinnes under titlarna skatte eller frälse. Detta förhållande har stundom bidragit till en benägenhet att betrakta största delen av prästboställena som kronans eller statens egendom.

Man frågar sig därför: Hur kommer det sig, att största delen av den kyrkliga jorden på detta sätt är uppförd under kronotitel, och när började man med att bokföra den på detta sätt? Jag skall i det följande något belysa dessa frågor.

1.

Under den äldsta kristna tiden i Sverige har det germanska privatkyrkosystemet spelat en viss roll. Detta system innebar, kortast uttryckt, att den eller de, som byggt en kyrka, betraktades som ägare till densamma.

På landskapslagarnas tid, dvs. på 1200- och 1300-talen, hade emellertid denna syn undanträngts av den kanoniska rättens. Den enskilda sockenkyrkan framträder i landskapslagarna som ett eget rättssubjekt. Såsom sådant äger den själv både fast och lös egendom och kan ta emot gåvor och testamenten osv. Präst-

bostället eller »prästabordet» framträder ibland som överlåtet till sockenkyrkan genom så kallad skötning, en symbolisk rättshandling, varigenom sockenkyrkan fick full äganderätt till bostället. Det förekommer emellertid också redan i landskapslagarna, att prästabordet framstår som särskilt subjekt jämte sockenkyrkan.

Under medeltidens senare del fanns utom sockenkyrkor (och ev. prästabord) en mångfald kyrkliga juridiska personer, som var självständiga ägare av både fast och lös kyrkoegendom. Sådana var t. ex. domkyrkor, biskopsbord, domkapitel, enskilda kanonikat inom domkapitlen, kloster, hospital och helgeandshus etc. Det var alltså inte kyrkan som helhet eller kyrkoprovinsen, som stod som ägare till den kyrkliga egendomen, utan de individuella instituten eller stiftelserna.

Redan under medeltiden upprättades också särskilda förteckningar eller jordeböcker över enskilda sockenkyrkors och kyrkliga stiftelsers egendomar. Sådana är t. ex. Vadstena klostrets jordeböcker.

2.

Genom den stora kyrkoreduktionen under Gustav Vasa indrogs till kronan så gott som all biskopsstolarnas, domkyrkornas, domkapitlens och klostrens fasta egendom. Reduktionen utsträcktes också till vissa hemman och jordar, som hörde under sockenkyrkor och prästabord. I regel kvarlämnades själva kyrkoherdeboställena och ett stomhemman i varje annexförsamling, medan alla övriga under sockenkyrkor och prästabord lydande hemman indrogs.

Man har beräknat den till kronan och till kungens s. k. »arv och eget» indragna godsmängden till 13 700 hemman. Adeln skulle enligt Västerås' recess återfå de frälsegods, som sedan Karl Knutssons räfst år 1454 kommit under kyrkor, kloster eller prebenden. Hur många hemman, som med anledning härav återbördades till adeln, har man icke kunnat med säkerhet beräkna.

De till kronan indragna jordegendomarna kom för framtiden att betraktas som kronojord, och äganderätten till denna jord ansågs ha övergått till kronan. Härom har det sedermera i stort sett inte heller varit någon strid.

Emellertid bör man härvid beakta, att den kyrkliga egendom, som indrogs till kronan, enligt reformatorisk uppfattning icke därmed eo ipso undandrogs från religiösa ändamål för att i stället nyttjas till profana sådana, dvs. sekulariserades i detta ords nutida betydelse.

delse. Till en del innebar reduktionen för den nämnda åskådningen raka motsatsen: att egendom, som förut använts till att främja vidskepelse och avguderi (1571 års kyrkoordning), nu skulle tagas i bruk för ändamål, som bättre överensstämde med Guds ord. Överhetens ämbete är enligt den nya synen av Gud instiftat likaväl som prästens ämbete. Överheten är också en Guds tjänare. Till hans ämbete hör inte bara att vårda sig om undersåtarnas timliga bästa utan också om deras eviga gagn och välfärd. Vården om religionen och gudstjänsten hör därför till överhetens viktigaste uppgifter. Som vårdare av lagens första tavla, de tre första buden, skall överheten tillse, att Guds ord rent och klart predikas, att falsk och kättersk lära utrotas och att skolor och universitet samt lärare och präster får sitt tillbörliga underhåll.

När det gäller den till kronan indragna kyrkliga egendomens nya ställning, bör det alltså inte förbises, att man under 1500- och 1600-talen inte skilde mellan kyrka och stat på samma sätt som man gjorde under medeltiden. Överheten betraktas nu som ett religiöst eller kyrkligt stånd, och den behöver finansiella resurser, om den skall kunna fylla alla sina av Gud givna uppgifter. Av den till kronan indragna kyrkliga egendomen förlänades också redan under Gustav Vasa en del till kyrko- och skolväsendet.

Den kyrkliga jord och egendom, som icke hade blivit indragen till kronan eller återbördats till adeln, kom visserligen genom reformationen i viss mån i en ny ställning, men den behöll i regel sin gamla frälsefrihet, och den bytte icke ägare. Den enskilda lokalkyrkan framstod fortfarande som juridisk person och som ägare till sin icke indragna fasta och lösa egendom. Gåvor och donationer från enskilda personer till kyrkor och prästbord förekom fortfarande.

I enlighet med ett herredagsbeslut i Vadstena 1524 lät Gustav Vasa omkring år 1540 upprätta jordeböcker för hela riket. Med jordebok i kameral mening avses ett fögderivis upprättat register över alla inom distriktet belägna räntepliktiga fastigheter med ut sättande av deras mantal eller däremot svarande beteckningar, namnen på fastighetsinnehavarna, kronans räntor samt övriga kamerala omständigheter. Dessa jordeböcker upptog alltså inte bara konungens egna och kronans jordegendomar utan också skattehemmanen och de frälsefastigheter, som betalade årliga laga utskylder till kronan. Den förutvarande kyrkliga jordegendom, som Gustav Vasa indragit till kronan och som därmed blivit kronoegendom, upptogs i jordeböckerna, i regel under titlar, som utmärkte fastighetens

förutvarande egenskap, t. ex. kyrko-, kloster-, prebende-, biskopshemman.

Eftersom kronans jordeböcker hade karaktären av skatte- och uppbördslängder, blev de gamla prästboställena, som inte blivit indragna och som fått behålla sin skattefrihet, däremot i regel inte införda i jordeböckerna. liksom inte heller de adliga säterierna.

Resultatet av denna utveckling blev alltså, att det i riket förefanns två huvudslag av jordegendomar, som disponerades för kyrkliga ändamål: dels den kronojord, som av överheten anslagits till sådant bruk, dels den jord, som ägdes av de kyrkliga stiftelserna själva såsom juridiska personer. De av kronan anslagna hemmanen var uppförda i kronans jordeböcker med anteckning om det ändamål, vartill de anslagits; prästboställena däremot var i regel icke införda i jordeböckerna. Detta sakförhållande bestod i stort sett fram till 1680-talet.

Då överheten i privilegierna för prästerskapet (1647, 1650, 1655, 1675) tillförsäkrade prästerskapet samt lärarna vid akademier, gymnasier och skolor att orubbligt få behålla donationer och förlänningar, vederlag och tionde, boställen och stommar etc., gällde detta både den av kronan förlänade och den självägande egendomen. Privilegierna gjorde ingen tydlig åtskillnad mellan dessa två slag av egendom. Huvudsaken var, att alla de olika egendomarna och anslagen nyttjades till sina rätta »usus» eller ändamål. Detta stod ju också i god överensstämmelse med samtidens egen uppfattning, där man inte skilde mellan kyrkan som ett religiöst och staten som ett profant område utan såg hela det kristna samfundslivet som en enhet, där både överhet och lärostand är organ för Guds verksamhet och där det hör till överhetens uppgift att sörja för, att lärda och trogna predikare icke saknas, att upprätta skolor och förse dessa med lärare och underhåll, beskydd och beskärm etc. (1571 års kyrkoordning).

Under 1600-talet kan man emellertid tydligt se, hur medeltida tradition bryts mot de idéer och åskådningar, som reformationen fört fram. 1571 års kyrkoordning framhåller, att de kristnas kyrkor icke är av samma art som Judatemplet, vilken i Skriften kallas »Guds hus». Laurentius Petri betecknar kyrkorna som »allmänneliga hus och såsom skolor, där kristet folk kan församlas» för att höra Guds ord, undfå sakramenten och bedja etc. Kyrkoordningen tillåter icke heller någon kyrkoinvigning.

Emporagrius' år 1664 färdigställda kyrkoordningsförslag överensstämmer på denna punkt med kyrkoord-

ningen och betecknar kyrkorna som »allmänneliga hus och såsom skolor».

Laurelius' kyrkoordningsförslag från ungefär samma tid, vilket på andra punkter nära ansluter sig till Laurentius Petris verk, har emellertid en helt annan syn på kyrkobyggnadens helgd. Med vissa ändringar i kyrkoordningens formulering heter det i Laurelius' förslag, att kyrkorna »äro Guds allmänneliga hus och såsom skolor, där kristet folk kan församlas . . . såsom uti Guds särskilda boning» osv. Kyrkorna äro »Guds enskilde, dock för församlingen allmänne hus».

Det är också karakteristiskt, att det är Laurelius' förslag, som kraftigast understryker lokalkyrkornas egenskap av självägande rättssubjekt: »Varje kyrka», heter det hos Laurelius, »har sin egen grund eller lagliga jord och ställe, därpå hon funderad är, ty om ändessamma vore därtill av någon skänkt och given, så är hon då likväl avhändigad ifrån målsäganden och tillägnad åt kyrkans byggning». Därför varken kan eller bör man säga, fortsätter Laurelius, »att en eller annan kyrka står på en annans, utan på sin egen grund».

Den under 1600-talet framträngande feodala teorien om den delade äganderätten gjorde sig emellertid också gällande i fråga om den kyrkliga jorden. Denna åskådning bestred, att skattebönderna hade full äganderätt till sin jord, och ville endast tillerkänna kronan och adeln en verklig jordäganderätt, *dominium directum*. Böndernas äganderätt degraderades till en ärftlig nyttjanderätt, *dominium utile*. Tillämpad på kyrklig jord framskymtar denna åskådning bland annat i en kunglig resolution 1672 och i prästerskapets privilegier 1675. Där föreskrives, att vid tvister om kyrko- och prästbordsägor skall icke kyrkoherden stämmas utan själva jordägaren, antingen det är kronan eller någon patronus.

När det gäller den kyrkliga jorden föreligger alltså under 1600-talet en brytning mellan tre olika uppfattningar eller betraktelsesätt: I mitten så att säga står den med reformationens idéer väl förenliga tendensen att med bortseende från härkomst och äganderättsförhållanden betrakta den för kyrko- och skoländamål disponerade egendomen helt enkelt som »publik» egendom, liksom kyrkorna är »allmänneliga hus och såsom skolor». På var sin sida om denna står en uppfattning, som starkt betonar kyrkornas själväganderätt, och en annan, som endast tillerkänner kronan och adeln en verklig jordäganderätt. Båda dessa sistnämnda uppfattningar skjuter äganderättsfrågan i förgrunden, och de står i skarp konflikt

med varandra. Alla tre uppfattningarna gör sig gällande under den följande tiden.

3.

I samband med reduktionen under Karl XI föreskrevs år 1686, att alla fastigheter i riket skulle registreras i kronans jordeböcker, sålunda även frälse säterier och prästboställen. Jordeböckerna skulle inte längre vara enbart skatte- och uppbördslängder utan tillika allmänna fastighetsregister. Det var alltså vid denna tid, som de gamla prästboställena allmänt infördes i kronans jordeböcker tillika med de stomhemman, kaplans- och klockarebol, som inte tidigare varit däri medtagna.

Då de gamla prästboställena skulle införas i jordeböckerna, blev frågan, under vilken titel de där skulle uppföras. Kammarkollegiet ansåg, att *alla* prästgårdar borde antecknas som krono, »*efter de äro publique och crone godz*», som motiveringen lyder i kollegiets protokoll. Motiveringen innebär, att *alla* prästgårdar, alldeles bortsett från sättet för deras tillkomst, är att betrakta som »publika» fastigheter, som tjäna ett allmänt ändamål. Uttalandet är alltså att hänföra till den av de nyssnämnda tre uppfattningarna, som vi placerade så att säga i mitten. Det ligger i linje med 1571 års kyrkoordning och Emporagrius' kyrkoordningsförslag, när de betecknar kyrkorna som »allmänneliga hus». Denna syn på den kyrkliga jordens publika natur ligger också helt i linje med tidens allmänna samhällssyn. Kyrkolagen av 1686 är en allmän lag, som gäller hela riket; den rena evangeliska läran är rikets religion, som alla undersåtar skall bekänna sig till; prästerskapet är rikets prästerskap; landshövdingarna skall enligt 1687 års instruktion »handhava religionen och den rätta gudstjänsten», så att Guds ord »rent, oförfalskat och flitigt» predikas i länets alla församlingar, och alla rikets invånare skall delta i gudstjänsterna.

Kammarkollegiet utfärdade också föreskrift, att alla prästboställen skulle i jordeböckerna antecknas som krono. Denna föreskrift modifierades dock ett par månader senare, och i överensstämmelse med Kungl. Maj:ts instruktion för häradskrivarna 1689 blev de nyinförda boställena i regel placerade sist bland fastigheterna i respektive socken utan angiven jordnatur. Att de infördes i jordeböckerna innebar sålunda tills vidare endast en registrering.

I slutet av Karl XI:s regeringstid utarbetade emellertid kammarkollegiet och reduktionsdeputerade ett *förslag till nya bestämmel-*

sor om jordeböckernas uppläggning och förande. Ett huvudsyfte var att förenkla bokföringen. Förslaget ingavs till Karl XI år 1696 och blev av konungen godkänt och stadfäst.

Inom kameralhistorisk forskning har man ibland i de nya bestämmelserna velat se ett utslag av den under Karl XI:s tid framträdande presumtionen, att den kyrkliga jorden, där icke annat visades, härrörde från kronan och till sin ursprungliga natur var kronojord. Detta är dock knappast fallet i fråga om de bestämmelser, som rör prästboställena.

De nya bestämmelserna gick ut på, att man i varje län först och främst skulle upprätta detaljerade s. k. *annotationsjordeböcker*, innehållande alla upplysningar om varje hemman. Dessa annotationsjordeböcker skulle skrivas ut i två exemplar, av vilka det ena skulle förvaras i kammararkivet och det andra i vederbörande landskontor. Till rättesnöre för den årliga uppbörden skulle man där emot nöja sig med mer summariska s. k. *uppbördsjordeböcker*, varigenom mycket skrivarbete skulle inbesparas. I uppbördsjordeboken skulle endast förekomma fyra huvudtitlar: kungs- och ladugårdar, krono-, skatte- och frälsehemman. Under kronotiteln skulle i korthetens intresse införas »alla kyrko-, kloster-, prebende-, förbrutne, arv och egne med flere desslikes gods, eftersom de nu äro pure kronogods . . .». Häri ligger, när det gäller de gammalsvenska landskapen, såtillvida ingenting märkligt, som de av Gustav Vasa till kronan indragna kyrko- och klosterhemmanen etc. genom indragningen hade blivit kronans egendom. En del av dem stod på 1690-talet fortfarande kvar i jordeböckerna under de gamla titlarna, vilket givetvis inte uteslöt, att de nu med rätta kunde betecknas som pure kronogods. För en del andra godskategorier, som det skulle föra för långt att här gå in på, var beteckningen pure kronogods mindre tillämplig. Det framhölls emellertid uttryckligen, att denna bokföring i uppbördsjordeboken skedde i korthetens intresse, och att alla hithörande hemman i den utförligare annotationsjordeboken skulle bibehålla sina gamla titlar.

Efter de nämnda hemmanen skulle i uppbördsjordeboken införas stubberätts-, sämje- och stadgehemman, men med mindre stil, emedan åborna på dessa ägde större förmåner än på pure kronohemman.

Därnäst skulle, fortfarande under kronotiteln men som en ny särskild grupp med mindre stil, ett steg längre från de rena kronohemmanen, införas »alle gamle ifrån publico komne präste-, kapellans- och klockarebol . . .». De nya kaplansbolen — härmed avses det stora

antal hemman Karl XI anslagit till kaplansboställen — skulle där-
emot som förut stå kvar bland de rena kronohemmanen.

Dessa bestämmelser om bokföring av prästboställena utgör en kombinerad av den »publika» och den feodalt influerade linjen. Det göres en klar skillnad mellan gamla och nya prästboställen. De nya kaplansboställena, som är anslagna av kronan, skall stå kvar bland de rena kronohemmanen. De gamla »från publico komna» prästboställena skall sättas under kronotiteln men *icke* blandade med de rena kronohemmanen utan som en särskild grupp med mindre stil. I förslaget motiverades detta inte med hänvisning till deras ursprung, att de var »från publico komna», utan med åberopande av deras publika karaktär: Denna placering *ville synes skälig*, hette det i förslaget, »emedan de som andra kronogods stå under Eders Kungl. Maj:ts *disposition* och prästerskapet eller kyrkornas betjänte liksom andra betjänte dem på lön och underhåll åtnjuta».

Förslaget uttrycker inte någon presumtion, att de gamla prästboställena kommit från kronan och att kronan har äganderätt till dem. Det skiljer sig dock från kammarkollegiets uppfattning tio år tidigare, att *alla* prästboställen skulle föras under krona på grund av sin publika karaktär. 1696 års jordeboksbestämmelser står i överensstämmelse med tidens feodalt influerade kamerala åskådningar i så måtto, att frågan om jordnaturen och jordägarätten är skjuten i förgrunden. *Alla prästboställen hålles därför icke tillsammans i en grupp utan får olika placering med hänsyn till sina olika jordnaturer*. Självklart är då, att de nya kaplansbolen, som kommit från kronan, skall stå kvar bland de rena kronohemmanen. Några prästboställen av frälse ursprung omnämnas icke direkt. När det gäller de gamla prästboställen, som kommit »från publico», faller 1696 års bestämmelser tillbaka på den publika tankelinjen, där äganderättsfrågan står i bakgrunden: dessa boställen placeras som en avskild grupp under kronotiteln av den anledningen, att de står under Kungl. Maj:ts *disposition* och användes för prästerskapets avlöning.

Detta sätt att bokföra de medeltida prästboställena kunde näppeligen ge upphov till några missuppfattningar. Det är här icke fråga om den feodalt influerade presumtionen. Bokföringen är ett klart uttryck för det karolinska enväldets nyssnämnda samhällssyn och statsuppfattning. »*Dispositio honorum ecclesiae*» hör till den makt, som Gud anförtrott åt överheten, och den suveräne konungen disponerar fritt över den kyrkliga egendomen.

Sedan Karl XI stadfäst dessa bestämmelser, påbörjade man ar-

betet med de nya jordeböckernas uppläggande, men det hela avstannade på grund av kriget.

4.

Under de sista åren av Karl XII:s tid vidtogs åtgärder till radikal förenkling och effektivisering av jordebokföring och kronouppbörd. Den s. k. 1718 års jordeboksmetod, som delvis byggde på bestämmelserna från år 1696, blev aldrig genomförd mer än i vissa delar av riket. Möjligen har en del av de gamla prästboställena i samband med införandet av denna jordeboksmetod uppförts under kronotitel, men detta är icke närmare utrett.

På riksdagarna 1719 och 1720 anhöll emellertid bondeståndet i sina besvär, att kronouppbörderna skulle förenklas och att de olika räntepersedlarna, dvs. alla de olika slag av »grundskatter», som ett hemman hade att erlægga, skulle sammanslås till en fast penningsumma i ond och god tid. I den nya regeringsformen intogs också en bestämmelse, att kronoräkenskaperna skulle förkortas och förenklas. Efter mycket omfattande förarbeten både i ämbetsverken och på 1723 års riksdag utfärdades år 1724 nya bestämmelser om kronans räkenskaper och uppbörd, den s. k. 1724 års jordeboksmetod.

För att förstå tillkomsten av dessa bestämmelser bör man hålla i minnet, dels att den feodala teorien om den delade äganderätten under frihetstiden helt behärskade den kamerala doktrinen, dels att samma teori aldrig slog igenom i den allmänna rättsuppfattningen. Under förarbetena till den nya jordeboksmetoden var tänkesättet i ämbetsverken behärskat av den feodala teorien. På riksdagen däremot var det icke den utan andra faktorer, som dominerade, i synnerhet ståndsintressena, som gjorde sig gällande i denna fråga likaväl som i de samtidigt pågående privilegiestrider och striderna mellan präster och lekmän om kyrkostyrelsen.

De nya bestämmelserna om jordebokföringen utarbetades i *Kammar- och ekonomideputationen vid 1723 års riksdag*. De i ämbetsverken, särskilt i kammarkollegiet, gjorda förarbetena och förslagen blev utnyttjade men ingalunda direkt övertagna. I deputationens betänkande till ständerna den 13 maj 1723 föreslogs, att i den nya jordeboken endast skulle förekomma tre huvudtitlar eller hemmansnaturer: skatte, krono och frälse.

I fråga om prebende-, kyrko- och klosterhemman och liknande går deputationens förslag tillbaka på 1696 års bestämmelser, att alla dylika hemman skall införas under kronotiteln, och

motiveringen är i båda fallen densamma: jordebokens förenkling. Som en avvikelse kan emellertid konstateras, att deputationens förslag icke generellt betecknar alla dessa hemman som pure kronogods — en sådan beteckning passade in på en del av dem men icke på alla — utan bokstavligen tillförsäkrar »vart och ett dess välfångna naturliga rätt och frihet oförkränkt». Att alla dessa hemman skall införas under kronotiteln, betecknas alltså av deputationen som en ren rationaliseringsåtgärd, och det understrykes, att denna åtgärd icke skall medföra någon förändring i deras sinsemellan olikartade rättsliga ställning.

Prästgårdar och klockarebol däremot får i deputationens förslag en helt annan placering än de hade fått 1696. Deputationen föreslår, att präst- och klockareboställena skall sättas *allra sist i varje socken, efter frälsehemmanen*, och detta gäller *alla* boställena, oberoende av deras härkomst. Här har den publika tanke- linjen fällt utslaget. Prästboställena skall inte slås ut på de olika titlarna alltefter sin härkomst och jordnatur utan sammanhållas på ett ställe.

Det av deputationen samtidigt framlagda förslaget till de nya jordeböckernas uppställning och kolumnindelning hade emellertid också till vänster på varje sida tre lodräta smala kolumner för skatte, krono och frälse. Vid varje fastighet skulle siffran på dess mantal skrivas i den tillämpliga kolumnen. Den omständigheten, att prästgårdar och klockarebol skulle sättas sist, uteslöt alltså inte, att uppgift om varje boställes mantal skulle införas i endera av de tre kolumnerna.

Då deputationens betänkande föredrogs i stånden, beslöt prästeståndet för sin del, att förutom de tre hemmansnaturerna skatte, krono och frälse skulle införas ännu en titel eller kolumn med beteckningen »*Kyrkogods och hemman*». Till denna skulle hänföras all för kyrko- och skolväsendet samt hospitalen disponerad jordegendom, av vad härkomst den än vore. Yrkandet befinner sig uppenbart på den publika linjen, eftersom i denna fjärde kolumn enligt ståndets beslut skulle uppföras både den självägande och den av kronan förlänade jordegendomen. Prästeståndet gjorde också påminnelser härom hos de övriga stånden och vann instämmande av adeln. En talare framhöll på riddarhuset, att det som kommit från adeln, aldrig borde stå under kronotitel. »Man vet intet», yttrade han, »vad vändningar, som kunna komma, eller vad nytta adeln därav hava kan i framtiden.» Adeln beslöt, att för alla dylika hemman skulle i jordeboken införas en särskild titel, benämnd: »*Done-*

rade hemman ad pios usus.» Adeln hade därmed också ställt sig på den publika linjen. Från adeln komna gods fick icke sättas under kronotitel, men ståndet kunde gå med på, att de tillsammans med andra uppfördes under en titel, som med bortseende från jordnaturen angav det ändamål, vartill de nyttjades.

Eftersom borgare- och bondestånden biföll deputationens betänkande, stannade emellertid på denna punkt två stånd mot två.

I ständernas skrivelse till Kungl. Maj:t med beslutet om den nya jordeboksmetoden lämnades därför öppet, om de nya jordeböckerna skulle förses med en fjärde kolumn »för hemman av åtskillig natur och sådana, som kyrkor, skolor och hospital äro underlagde». Denna fråga hänsköts till Kungl. Maj:ts avgörande. I ständernas skrivelse var emellertid intaget, att prästgårdar och klockarebol skulle sättas sist i varje socken, efter frälsehemmanen. Dessa boställens placering i jordeböckerna var alltså genom riksdagens beslut fastställd.

Sammanfattande kan man utan tvekan säga, att det var den publika tankelinjen, som dominerade på riksdagen.

Denna syn på den kyrkliga jorden, där frågan om härkomst och äganderätt träder i bakgrunden, står också i god överensstämmelse med den allmänna syn på religionen och kyrkoväsendet, som var förhärskande på riksdagen. Religionen betraktas som rikets grundval. Religionsvården är ett »publikt ärende» och hör till rikens högvårdande ärenden, som handhaves av alla rikens ständer. För detta ändamål tillsätter riksdagen en särskild ekklesiastik deputation. Rikets prästerskap ställes i jämbredd med andra rikets ämbets- och tjänstemän. Prästerskapets avlöning skilde sig till det yttre icke heller så mycket från indelningsverket för militära och civila ämbetsmän. I 1723 års skatteköpsförordning, som är beslutad på samma riksdag, talas t. ex. direkt om »de boställen, som nu till ekklesiastikstaten äro indelte», och samma förordning räknar kyrkor och skolor till »de publika husen».

Prästerskapets på samma riksdag av ständerna antagna och godkända privilegier tillförsäkras liksom de tidigare det andliga ståndet att orubbligt få behålla donationer och förlänningar, boställen och stommar etc. utan att göra någon tydlig åtskillnad mellan den självägande och den av kronan förlänade egendomen. Huvudsaken är alltjämt, att all denna egendom nyttjas till sitt rätta ändamål: Ordets förkunnande och gudstjänstens upprätthållande i riket.

Med anledning av ständernas skrivelse infortrade Kungl. Maj:t gemensamt utlåtande av *kammarkollegiet och kammarrevisionen*

över frågan, om en fjärde kolumn skulle införas i de nya jordeböckerna. De båda ämbetsverkens betänkande blev avgörande för denna frågas utgång. Betänkandet återspeglar den feodalt influerade kamerala doktrinen, som egentligen endast räknade med två jordnaturer: krono och frälse. Då den kvantitativa relationen mellan dessa icke fick rubbas, blev den enskilda fastighetens jordnatur fixerad. Frälsejord förblev frälse, även om den kom i ofrälse mans ägo eller donerades till något kyrkligt ändamål. Endast under särskilda, bestämda förhållanden kunde en fastighet förlora sin gamla och ikläda sig en ny jordnatur.

Ämbetsverken förklarar sålunda en fjärde kolumn onödig och endast ägnad att förvirra, emedan berörda hemman ändå nödvändigt måste föras antingen under krono- eller frälsetitel, »varunder de efter sin beskaffenhet egentligen höra». Vad beträffar de hemman, som i äldre och nyare tid givits och förlänats till akademier, skolor och hospital, framhålles, att emedan dessa hemman »finnas antingen av kronan eller ock av frälsemän vara skänkte till bemalte usus», böra de i båda fallen behålla sin ursprungliga natur, så att de som kommit från kronan, sättas under kronotitel, och de av frälse ursprung under frälsetitel.

I ämbetsverkens betänkande kom den publika tankelinjen till korta. All kyrklig jord är till sin natur och beskaffenhet antingen krono- eller frälsejord, och den bör i jordeböckerna fördelas under dessa titlar, alltefter varje fastighets ursprungliga och alltjämt fortbestående natur.

Detta betänkande bifölls av Kungl. Maj:t. Kammarkollegiet utfärdade därefter, den 10 december 1724, ett cirkulärbrev till landshövdingarna med föreskrifter om de nya jordeböckernas upprättande.

De slutliga, av kammarkollegiet utfärdade föreskrifterna om den kyrkliga jordens bokföring i kronans jordeböcker avspeglar både den inom riksdagen och den i ämbetsverken härskande åskådningen. Cirkulärets bestämmelser om denna jord har därför karaktären av en kompromiss.

Kyrko- och klosterhemman och liknande skall i jordeboken uppföras under kronotiteln, såvida de icke genom köp eller byte kommit att bli skatte eller frälse. Alla hemman, som av kronan blivit förlänade eller skänkta till akademier, skolor och hospital, behåller sin natur och föres under kronotiteln, och på samma

sätt de av frälse ursprung under frälsetiteln. Bestämmelserna härom går tillbaka på ämbetsverkens av Kungl. Maj:t bifallna betänkande.

Prästgårdar och klockarebol skall däremot införas sist i varje socken, efter frälsehemmanen. Denna bestämmelse, som står i direkt strid mot ämbetsverkens principiella uppfattning, går tillbaka på riksdagens beslut. Ämbetsverken hade på denna punkt icke förmått göra sig gällande, och de hade, sedan riksdagens beslut förelåg, icke blivit tillfrågade om densamma. Boställena hade därmed blivit avskilda som en särskild grupp fastigheter. Genom denna placering i jordeböckerna markerades deras gemensamma, publika egenskap av att utgöra prästgårdar och klockarebol.

Vid de nya jordeböckernas upprättande infördes sålunda alla prästgårdar och klockarebol, oavsett härkomst, som en särskild grupp sist i varje socken. Samtidigt antecknades deras inbördes olika natur i de tre kolumnerna. De nya från kronan komma kaplansboställena blev antecknade som krono, och de boställen, som skänkts av frälsemän, som frälse. I vilken kolumn de gamla prästboställena, vilkas härkomst icke var direkt känd, skulle uppföras, var icke uttryckligen föreskrivet i kammarkollegiets cirkulär. De synes emellertid regelbundet ha antecknats i kronokolumnen. Särkerligen bidrog därtill icke bara den kamerala presumptionen utan också tidens allmänna syn på religionen och kyrkoväsendet, där kyrkorna betraktas som publika hus, och där prästerna betraktas som läroståndet i riket. Utifrån denna syn var det helt naturligt att anteckna som krono alla de boställen, om vilka man icke med bestämdhet visste, att de var av frälse ursprung.

Alltsedan den tiden har huvuddelen av prästboställena i kronans jordeböcker varit antecknade som fastigheter av krononatur. Senare jordeboksreformer har ändrat på jordeböckernas uppställning, men det nämnda sakförhållandet har bestått i stort sett oförändrat. I de nu begagnade jordeböckerna — och därmed är vi tillbaka vid utgångspunkten — står 93 % av prästboställena uppförda som »Kronoegendom under allmän disposition».

Sakförhållandet har bestått, men åsikterna om dess innebörd har växlat. Ofta har jordebokföringen tagits till intäkt för påståendet, att de i kronokolumn uppförda boställena är kronans eller statens egendom. Från prästerligt håll har man därför upprepade gånger på nytt fört fram yrkandet, att en fjärde kolumn skulle införas i jordeböckerna för alla de fastigheter, som disponerades för kyrk-

Carl-E. Normann

liga ändamål. Formellt har prästerskapet ej lyckats i sina strävanden att få en ändring till stånd. Reellt har den prästerliga ståndpunkten dock avgått med segern i så måtto, att det numera synes råda enighet därom, att sättet för den kyrkliga jordens redovisning i kronans jordeböcker icke har något bevisvärde, när det gäller frågan om äganderätten.
